

„SVAJONIŲ ŽUDIKAS“, ARBA KANTO ETIKOS RIBOS

Saulenė Pučiliauskaitė

Kauno technologijos universitetas
Filosofijos ir kultūrologijos katedra
Gedimino g. 43, LT-44240 Kaunas
Tel. (8 37) 32 78 34

Straipsnyje nagrinėjama gyvenimo samprata Kanto praktinėje filosofijoje. Ši samprata yra lyginama su ta šiuolaikine gyvenimo samprata, kurią aptinkame H. Fielding romane „Bridžitos Džouns dienoraštis“. Santykis tarp šių dviejų sampratų analizuojamas kaip santykis tarp dviejų paradigmu: proto ir širdies. Svajonių žudiko įvaizdis pasitelkiamas tam, kad būtų parodyta, jog ne visada pareiga faktinei tiesai yra tai, kas svarbu gyvenimo praktikoje, nes ne visada faktinė tiesa išsemia visą tiesos sąvoką. Galiausiai yra parodomas būdas susieti Kanto ir Bridžitos Džouns paradigmas.

Reikšminiai žodžiai: gyvenimas, pareiga, optatyvas, svajonė, tiesos sakytojas, svajonių žudikas.

Kanto „Praktinio proto kritika“ nėra vien teorinių studijų objektas. Bėgantis laikas ir besikeičiančios situacijos verčia jos turinį permąstyti iš naujo, o šio permąstymo rezultatas yra įžvalga, kad Kantas neišsėmė visos žmogaus praktikos srities. Kanto trūkumas nėra tai, kad jo pažiūros jau paseno. Mūsų požiūriu, taip nėra: ši knyga bus aktuali tol, kol žmogus mąstys, kaip jam gyventi, ir centrinė jos sąvoka – *pareiga* – visuomet bus tai, ko jis negalės nei savo gyvenime, nei mąstyme apie jį apeiti. Tačiau mums jau kiek anksčiau kilo klausimas ir įtariamas, kad žmogaus elgesio kvalifikacija vien *per* pareigos sąvoką yra nepakankama. Taigi šioje studijoje mes ir pabandysime apžvelgti tą sritį, kurios *pareigos* sąvoka neaprašo arba kurioje įvyksta „konceptualinis poslinkis“ ir *pareigos sąvoka* pradeda reikšti dalyką, skirtingą nuo to,

ką anksčiau manėme jį reiškiant. Taigi mūsų tyrinėjimas bus, *pirma*, analitinis, nes remdamesi „Praktinio proto kritika“ mes bandysime nusakyti joje implikuojamą gyvenimo sampratą; *antra*, ištirsime, ką Kantas vadina „pareiga“; *trečia*, čia mūsų tyrinėjimas taps konceptualinis – mes apžvelgsime *pareigos sąvokos* reikšmes; *ketvirta*, palyginsime „Praktinio proto kritikos“ implikuojamą gyvenimo sąvoką su mūsų turimomis šios sąvokos *apibrėžimo* galimybėmis; *penkta*, pažvelgsime į alternatyvų gyvenimo variantą, kurį vadinsime „gyvenimu anapus pareigos sąvokos“. Šioje, paskutinėje tyrimo pakopoje mums padės gerai žinoma knyga „Bridžitos Džouns dienoraštis“, į kurią mes žiūrime *rimtai* – kaip į savotišką epochos dokumentą. Pabaigoje išaiškinsime tą drastišką terminą, kuris figūruoja pavadinime

ir kuriam teikiame tiek simbolinę, tiek figūratyvią (atvaizdavimo priemonės) reikšmę (jis mums reikalingas minčiai paaiškinti). Straipsnio *summa* bus pateikta išvadose, po išvadų – problemos sprendimas. Skaitytojas, panorėjęs pats permąstyti čia išsakomas mintis, galės visiškai pasitenkinti šiais dviem pagrindiniais šaltiniais, kurių – kad pagrindinė mintis būtų aiški – nenorėta pernelyg gausinti. Taip pat pabrėšime, kad savo mintims nesuteikiame „tiesos“ statuso ir prašome jas traktuoti tik kaip pasikartojančią pastangą¹ mąstyti tokia iš tikrųjų svarbia tema.

Gyvenimo samprata Kanto praktinėje filosofijoje

Etika yra gyvenimo mokslas, tad būtų natūralu iš pradžių sužinoti apibrėžimą objekto, kurio mokslą čia mums ir būtų norima perteikti. Tačiau Kantas tokio mūsų lūkesčio neišpildo. Nors pagal mokslo įvado principus mes ir turėtume iš pat pradžių gauti *apibrėžimą*, o po to ištirti ir patį dėstymą, Kantas savo etikos knygą pradeda tarsi kažkur nuo vidurio ir kalba pirmiausia apie *terminus* (ir dar taip, tarytum jie būtų „savaiame suprantami“). Ir tik vėliau, tik išnašoje ir kitame kontekste jis lyg tarp kitko brūkšteli gyvenimo *apibrėžimą*: „Gyvenimas yra būtybės gebėjimas elgtis pagal gebėjimo norėti dėsnius“ (Kantas 1987: 21). Šio apibrėžimo analizė yra tokia: *pirma* („kad būtų gyvenimas“), turi būti *būtybė*; *antra*, šioji būtybė turi turėti tam tikrų gebėjimų; *trečia*, tarp šių ge-

¹ Dar nevisiškai artikuliuotą tokio pobūdžio pastangą skaitytojas galės išvysti žurnale „Logos“ išspausdintoje studijoje „Kantas ir vaikų kambarys“, kur tyrinėjamas yra sumišęs su emocinėmis reakcijomis, ir kurio minčių autorė negali nei visiškai atmesti, nei galutinai priimti (kitaip tariant, jos taip pat turi „minčių“, o ne „tiesos“ statusą – kaip, anot Rorty, ir turėtų šiais laikais būti, o gal kitaip tiesiog dabar ir negalime *sakyti*).

bėjimų turi būti ir gebėjimas *norėti*. Iki šiol „gyvenimo“ apibrėžimas visiškai tinka ir gyvūnams (jie yra būtybės, turi gebėjimų ir nori, o gebėjimų turėjimas skiria juos nuo negyvų būtybių, kurios mums čia nerūpi). Tačiau toliau, be naujų terminų, atsiranda *santykis*, kuriame pamatome žmogaus ir gyvūno skirtumą: tam tikras gebėjimas yra tarytum uždedamas „ant viršaus“ gebėjimo norėti, ir tai yra gebėjimas *elgtis*. Svarbu pažymėti, kad gebėjimą norėti – ši įžvalga gili – apibūdina dėsniai, t. y. norima pasakyti, kad mūsų noruose yra kažkas nepajudinama. Gyvūnai, reikia manyti, šių dėsnių yra apribotami. Žmogaus atveju atsiranda toks dalykas kaip *elgesys* su norais. Gyvūnų „elgesys su norais“ gali būti apibūdinamas tik kaip dresūros rezultatas neva „kultūringai (dailiai)“ siekti patenkinti savo troškimą (pavyzdžiui, tarnaujant šeimininkui, kaip kad daro šunys), tai žmogaus toks *elgesys* su norais turi ne išorinį (dresūros), bet *vidinį* pagrindą. Ir šis vidinis elgesio su norais pagrindas yra *moralė*. (Tai žinome kaip Kanto praktinės doktrinos esmę.) Todėl kantišką gyvenimo sampratą reikėtų nusakyti taip: (žmogaus) gyvenimas yra (žmogaus) moralė. Akivaizdu, jog gauname nuorodą į tam tikrą kokybinės diferenciacijos principą: žmogaus moralė visuomet yra tam tikro *konkretaus* žmogaus moralė. O konkretaus žmogaus moralė yra jo asmeninė moralės dėsnio traktuotė, šiam dėsniui skambant visiems vienodai kaip *imperatyvas*, t. y. „taisyklė, kurią apibūdina privalėjimas, išreiškantis objektyvią prievartą [vienaip ar kitaip] pasielgti ir kuri reiškia, kad jei protas visiškai determinuotų valią, neišvengiamai turėtų būti pasielgta pagal šią taisyklę“ (Kantas 1987: 31). Kadangi skirtingų žmonių ši determinacija yra skirtinga, štai mes ir turime skirtingus žmonių gyvenimus.

Pažvelkimė dabar į patį gryojo praktinio proto pagrindinį dėsnį. Jis teigia: „Elkis taip, kad tavo valios maksima galėtų kartu būti vi-

suotinio įstatymų leidimo principas“ (Kantas 1987: 45). Paprastai pasakius, tai reikštų elgtis taip, kad kiekvienas (konkreto) žmogaus vietoje turėtų pasielgti lygiai taip pat arba, kitaip tariant, žmogus turėtų elgtis taip, lyg duodamas kitiems *pavyzdį*.

Pagal tai dar kartą formuluoju kantišką žmogaus gyvenimo sampratą: žmogaus gyvenimas yra aprašomas pagal moralės dėsnių laikymąsi, o *tobulas* žmogaus gyvenimas yra *tobulas* šio dėsnių laikymasis.

Pastaba: moralė Kantui yra *conditio sine qua non* žmogaus gyvenimui apibūdinti. Apibrėžti žmogaus gyvenimo be moralės sąvokos jam yra neįmanoma (nors mūsų nagrinėjame apibrėžime tai padaroma be moralės termino, mes turime tą pačią sąvoką, tik nusakyta kitais žodžiais). Pati trumpiausia Kanto gyvenimo sampratos formulotė būtų tokia: gyveni (žmogau) taip, kaip laikaisi moralės dėsnių.

Ką Kantas vadina pareiga

Pareiga yra mūsų *santykis* su moralės dėsniu. Grįždami prie gebėjimų schemos, t. y. prie gebėjimo elgtis uždėjimo ant gebėjimo norėti, aptinkame galimybę transcendentalinei, t. y. to uždėjimo būdo, sąvokai, kas maždaug atsakytų į klausimą: koku būdu (kaip) gebėjimas elgtis yra uždėdamas ant gebėjimo norėti. Šis uždėjimas ir yra pareiga arba minėtasis santykis su moralės dėsniu. Moralės dėsni Kantas dar vadina *grynojo praktinio proto pagrindiniu dėsniu*, o tai nurodo, kad šis dėsni niekuo nesusięjęs su jokiais juslinėmis kokybėmis (jis yra „grynas“, o būdamas *dėsniu*, liepia praktiškai vienaip ar kitaip elgtis). Vadinasi, „už“, „virš“ ar „po“ juo nėra jokio motyvo, kuris būtų kita nei jis pats, o būdamas „pagrindinis“ jis yra aukščiausia žmogaus poelgių instancija, nuo kurios žmogus yra *priklausomas*: „valios santykis su šiuo dėsniu yra *priklausomybė*, vadinama

ma privalėjimu, kuri reiškia prievartą [vienaip ar kitaip] pasielgti, nors tai vien tik proto ir jo objektyvaus dėsni prievarta, ir kuri vadinama *pareiga*“ (Kantas 1987: 47). Iš to išeina, kad pareiga yra vidinis žmogaus santykis su tuo, ką jam liepia protas; tai galima vadinti tam tikru *susisaistymu*. Tyrinėdami šio susisaistymo prigimtį pamatome, kad pats žmogus jame glūdinį praktinį protą laiko kažkuo aukštesniu už jį patį. Kadangi praktinio proto (moralės) dėsni yra *objektyvus* (taip sako Kantas), vadinasi, pareiga yra konkreto žmogaus priklausomybė nuo to, kas faktiškai egzistuoja kaip *bendražmogiška* elgesio norma. Taigi atlikdamas pareigą žmogus elgiasi taip, kaip turi elgtis žmogus. (Bendražmogiškumas čia turi būti suprantamas ne kaip „tai, kaip elgtųsi statistinis žmonių vidurkis“, bet tai, kaip derėtų elgtis pagal vidinę žmogaus *esmę*).

Ir štai žmogaus turėjime elgtis (privalėjime) atsiskleidžia tokie motyvai, kurie neturi nieko bendra su gyvenimo malonumais: „Pareigos garbingumas neturi nieko bendra su mėgavimusi gyvenimu; ji turi savą dėsni ir savą teismą; ir jei kas panorėtų pareigą ir mėgavimąsi gyvenimu taip stipriai sukratyti, kad jie susimaišytų, ir paduoti sergančiai sielai lyg vaisių, tai jie tuoj pat savaime vienas nuo kito atsiskiria, o jei neatsiskiria, tai pareiga visai nedaro poveikio; bet jei kartu su tuo fizinis gyvenimas įgytų tam tikrą galią, tai moralinis gyvenimas negrįžtamai išnyktų“ (Kantas 1987: 109). Čia susiduriame su vadinamosiomis žmogaus vidinėmis savybėmis (kokybėmis): jeigu žmogų valdytų vien tik norėjimo *dėsniai*, nebūtų jokios vidaus sąvokos; *šiuo* atveju atsiranda *garbės* sąvoka, kuri kyla iš to, kad žmogus gyvenimą suvokia būtent ne kaip *mėgavimosi* objektą. Pareiga yra tai, kas gyvenimui kažką *nurodo*, ir taip atsiranda gyvenimo turinys (o ne atvirksčiai – esą „gyvenimas nurodo mums pareigas“). Ši inversija (taip atrodo iš pirmo

žvilgsnio – juk keista, regis, būtų manyti, kad pirmiau turi būti moralė, o paskui jau žmogaus gyvenimas; visi manome priešingai) yra visa Kanto moralinės doktrinos jėga. Tuo tarytum sakoma, kad žmogus nėra šiaip sau (ir ne vien) konkretus žmogus, ne šiaip sau (ir ne vien) individas, bet kad žmoguje kažkokiu nesuprantamu būdu yra visa žmonija, bet ne kaip fizinis – fiziologinis modelis, o vėlgi kažkokiu nesuprantamu būdu, kurį – būtent kurį – turime kvalifikuoti kaip *žmogaus* esmę. Juk kai Kantas klausia: „Ar doro žmogaus didžiausioje gyvenimo nelaimėje, kurios jis negalėjo išvengti, jei tik būtų galėjęs nepaisyti pareigos, nepalaiko dar ir įsisąmoninimas, kad savo asmenyje jis juk išsaugojo žmonijos orumą, ir jį pagerbė, kad jis neturi pagrindo savęs gėdytis ir bijoti vadinio savęs patikrinimo žvilgsnio? Ši paguoda – ne laimė ir ne menkiausia jos dalis. Juk niekas nelinkės sau tokios progos ir galbūt net gyventi tokiomis aplinkybėmis. Bet žmogus gyvena ir negali pakęsti, kad savo paties akyse taptų nevertas gyventi“ (Kantas 1987: 108), jis turi omenyje savotišką žmogaus vidinio pasaulio sąrangą, ir jei ši sąrangą yra suardoma, tuomet žmogaus empirinis egzistavimas nebetenka prasmės. Kad galėtų *gyventi* (nors tai skamba keistai), žmogus savo viduje turi turėti *žmoniją*. Tai yra sritis, kurioje formuojasi garbės, orumo, pagarbos sau pačiam ir panašaus pobūdžio sąvokos.

Taigi galiausiai Kanto pareigos apibrėžimas skamba taip: pareiga yra toji jėga, kuri iš vidaus konstituuoja *žmogų*. O gyvenimas yra pati ši konstitucija. Taigi jis apskritai nėra objektas.

Pareigos sąvokos reikšmės

Galima nesunkiai išvardyti pareigų pavyzdžius. Tai mokinio, piliečio, tikinčiojo, darbuotojo, draugo, vaiko, tėvų ir panašaus pobūdžio įsipareigojimai. Tyrinėjimas pasitelkiant pa-

vyzdžius yra tik išorinis, tačiau ir jame nesunkiai išsiskiria tam tikra problema. Pavyzdžiui, mes turime aiškiai įvardytas pareigas bei tokias, kurių mums niekas, taip sakant, rašto forma neįteikė. Ir jeigu pirmuoju, eksplisicinių pareigų atveju pareigos sąvoka yra tiesiog *sutartis*, kurios privalu laikytis (mokinio, darbuotojo, piliečio, netgi tikinčiojo), tai antruoju atveju, kai nėra *parašyta*, ką mes turime daryti, ir išryškėja visa problemos esmė. Turime omenyje draugystės atvejus. Draugai dažniausiai bendrauja be eksplisicinių (rašytinių ar žodinių) įsipareigojimų ir pažadų: tai ir yra draugystės esmė, nes draugystė yra ne sutartis, o laisvas vienas kitam patinkančių žmonių ryšys (draugauti niekas neverčia, žmonės tai daro savo noru). Nepaisant to, draugai laiko savo *pareiga* vienas kitam padėti, vienas kitą užjausti, nepalikti nelaimėje ir pan. Ir – keista, bet taip yra – rašytinių įsipareigojimų sulaužymas kažkodėl žmonių yra laikomas mažiau vertu paniekos nei nerašytinių. Pirmuoju atveju mes turime neatsakingumą ar aplaidumą; antruoju – niekšybę ar išdavystę. Taigi antroji pareigos sąvoka yra *ryšys*² (tėvų, draugų ar mylimųjų). Pirmuoju atveju patikrinamas mūsų atsakingumas; antruoju atveju patikrinamas mūsų žmoniškumas.

Kai Kantas sako, kad „tikslų tvarkoje žmogus (o su juo ir kiekviena protinga būtybė) yra *tikslas pats savime*, t. y. niekad niekieno (netgi Dievo) negali būti panaudotas tik kaip priemonė, kartu nebūdamas ir tikslas“ (Kantas 1987: 155), jis kalba būtent apie žmoniškumo sąvoką.

² Graikų kalboje tai žymu gramatiškai: το προσηκον, pareiga, yra žodis, susijęs su dalyviu προσηκων, reiškiančiu priklausymą, tikimą, tinkamumą, sąsają, giminingumą.

Apie gyvenimo sąvoką

Įsigilinus matyti, kad kantiška pareigos sąvoka yra iš tiesų fundamentali: tai yra žmogaus vidinio pasaulio aprašymas arba jo žmogiškios sąrangos apibūdinimas. Faktiškai ji apima ir išorinį, ir vidinį pareigos pavidalą; negana to – būtent vidinį ji laiko esmingu. Mūsų pateiktos dvi šios sąvokos pusės visiškai išsitenka kantiškajame žmogiškumo reikalavime. Kantas yra didis humanistas.

Kita vertus, norėusi paklausti, ar tai ir yra viskas, kas išsemia žmogaus gyvenimo sąvoką. Klausimas iš tiesų yra rimtas ta prasme, kad kantiška pareigos samprata yra gili: žmogaus gyvenimą tikrai lemia (rašytos ir nerašytos) sutartys, slapti ir atviri ryšiai, vienokio ar kitokio žmonių traktavimo priežastys ir padariniai. Vis dėlto nepaisant pareigos sąvokos gylio, regis, gyvenimo sąvokoje lieka ir tuščios vietos, kurią mums norėusi užpildyti.

Santykis su pareiga yra privalėjimas. Tačiau gyvenime yra ne vien privalėjimas. Jeigu jau patekome į sąryšius tarp modalinių kategorijų, kaip lygiavertę sąvoką norėtume iškelti *norėjimą*. Pasak Kanto, jeigu žmogaus norai kerta su pareigomis, jis turi paisyti pareigų (pagalvokime apie įvairius – taip pat ir apie istorinius – tokių susikirtimų pavyzdžius; pvz. karališkųjų šeimų vedybas). Akivaizdu, kad dažnai tai yra būtina: pirmiausia yra darbas, paskui – malonumas; visuomenės interesai svarbiau už asmeninius; savo norus reikia valdyti ir t. t. *Tačiau visai nėra akivaizdu, kad taip yra visada!* Labai dažnai žmogaus norai išreiškia tai, ko žmogui iš tikrųjų *reikia* (tas gerai žinomas pavyzdys, kai kažkas nori studijuoti literatūrą, bet jį priverčia studijuoti teisę. Daugelio – aprašytų ir tikrų – literatų likimas, daugelio nelaimingų gyvenimų priežastis). O ir tas pačias pareigas su noru atliekame nepalyginti geriau; vadinasi, noras nėra vien tik kažkokio žmogaus

prigimties iškrypimo rodiklis; jis labai dažnai parodo, kuria kryptimi žmogui reikia gyvenime eiti. Ir nors žmogus ne visada galės paisyti savo norų (neleis galimybės, likimas ar moralė – slaptų norų yra įvairių ir tamsių), tačiau be noro jis apskritai nepadarys nieko gera. Štai kur raktas: jis tik klusniai įvykdys, bet nieko *nesukurs*. Kūryba nėra tai, kas privaloma; kūryba yra tai, ko trokštama.

O čia galima judėti ir toliau. Gyvenimas nėra vien priklausomybės realizacija; jis nėra vien imperatyvo įvykdymas; galiausiai jis nėra vien pareiga kitam žmogui; taigi jis nėra vien žmonijos idėjos tavyje pačiame gerbimas, taip siekiant tobulumo. Gyvenimas yra santykis su tuo, *kas esi tu pats*. Žmonijos pagarbos idėją žmoguje mes norėtume pakeisti *konkrečiau* žmogaus santykiu su juo pačiu, ir šis santykis yra ne tiek pagarba, kiek *meilė*. Tai yra visai kas kita negu savimeilė. Savimeile Kantas vadina „potraukį patį save subjektyviais savo laisvo pasirinkimo determinantais padaryti objektyviu valios apskritai determinantu“ (Kantas 1987: 93), kitaip tariant, savimeilė yra savo norų darymas *įstatymais kitiems*. Tuo tarpu meilė sau yra tik noras sau gero. O čia jau yra ne tik potraukiai (kaip atrodo Kantui), bet ir protingi sprendimai. Meilė kitam yra šio santykio su savimi pačiu išvestinė.

Kaip atrodo, šios sąvokos aprėpia pareigos idėją, bet ši idėja jų neišsemia. Meilė sau negali atmesti norų ir polinkių; ji turi juos tirti, vertinti ir tvarkyti. Atrodo, kad tokios aistringos natūros, kaip, pavyzdžiui, Van Gogho, atmetusios pareigas visuomenei, Kanto būtų buvusios pasmerktos dėl to, kad buvo „nepareigingos“. Tačiau toks požiūris yra skurdus. Vincentas atsidavė savo potraukiui, aistrai, ir *štai* mes turime rezultatą. Tačiau Vincentas, kaip atrodo, kažką kitą mylėjo labiau nei save. Jo santykis su pačiu savimi buvo ne meilės (nes „pareiga sau pačiam“ astringoms natūroms

netinka), bet deginimo. (Tie, kurie bandytų iš jo šaipytis, yra riboti, kaip ir tie, kurie bandytų be saiko Vincentu žavėtis). Šio pavyzdžio prasmė tokia, kad pareiga tikrai neišsemia gyvenimo sąvokos, tačiau vien tik aistra yra tai, kas gyvenimą daro nelaimingą.

Belioka aiškiau nusakyti tai, kas pareigą sau pačiam skiria nuo santykio, kurį vadiname meile. „Jei kas nors“, – sako Kantas, – „nepaisydamas didžiausio pavojaus gyvybei, bando gelbėti žmones iš skęstančio laivo ir galų gale pats žūva, tai nors šis poelgis ir laikomas pareiga, bet, kita vertus, daugiausia laikomas nuopelnu; tačiau mūsų aukštas tokio poelgio įvertinimas labai susilpnėja dėl *pareigos pačiam sau* sąvokos, kuri čia, atrodo, patiria šokių tokių nuostolių“ (Kantas 1987: 181). Šią pastraipą prašytume perskaityti su šypsena, nes ji iš tikrųjų juokinga, o ta pareigos gelmė, kurią iki šiol išvelgėme Kanto traktuotėje, tampa groteskiška: kažkas iš paskutiniųjų bijo, kad tik išliktų orus savo paties akyse, *netgi* jei tai būtų kitų žmonių gyvybės ar laimės sąskaita. Tačiau meilėje tokio drebėjimo dėl savęs paties nėra, nes mylinti širdis savaimė yra *kilni*. Štai matome dviejų paradigimų prasilenkimą: pareiga (taip pat ir pareiga sau pačiam) yra *proto* (grynojo praktinio proto) kategorija; o meilė (taip pat ir meilė sau pačiam) yra *širdies*³ kategorija. Ir visai nesunku įsivaizduoti gyvenimo tipus, kuriuose viena ar kita sąvoka yra centrinė, nors dalyvauja ir visa kita. Kraštutinumai (sakysime, Kantas ir Van Goghas) tampa veikiausiai ne gyvais žmonėmis, o *tipažais*: polinkių ar proto hipertrofija juos perkelia į figūratyvų lygmenį, kur matome jau nebe *gyvus* žmones, o *personażus* (žmogaus virtimas personažu reiškia jo emocinę ar fizinę savinaiką).

Trumpai apibendriname: gyvenimo sąvokoje dalyvauja ne tik proto, bet ir širdies reikalai,

³ „Širdies“ sąvokoje grynumo nematyti.

o vieno ar kito prado hipostazavimas reiškia arba abstrakciją, arba beprotybę. Ir tiek proto, tiek širdies *perlenkimas* žmogui atneša nelaimę.

Alternatyva moralei, arba gyvenimas anapus pareigos sąvokos: Bridžita Džouns

Kalbame apie akcentų perkėlimą. Bridžita Džouns, trisdešimtemetė anglė vienišė, nėra nepareigingas ir nepatikimas žmogus ta prasme, kad neatliktų savo pareigų. Ji turi darbą, kuris yra svarbi jos gyvenimo dalis; taip pat ji turi ir draugų, su kuriais yra susisaisčiusi emociniais ryšiais. Tačiau jos asmenyje nematome tos „giluminės pareigos“ sau pačiai ta prasme, kad ji tikrai savyje negerbia „žmonijos idėjos“. Metafizinė moralės kilmė čia visiškai atkrita: pareigos sąvokoje įvyksta toks konceptualinis poslinkis, kuris pareigą paverčia tiesiog empiriniu privalėjimu – išipareigojimu kažką padaryti. Patetiškai sakome: *štai* žmogus prarado savo metafizinę gelmę, *štai* žmogus praranda orumą ir pagarbą sau pačiam (ir netrukus galime sulaukti paskaitos apie postmodernizmą ir šių laikų nuopuolį). Ir ką gi? Ogi Bridžita Džouns – geriau ar blogiau – bet vis dėlto gyvena, ir gyvena ne kamuojama minčių apie savo asmens orumą, bet yra tiesiog apsėsta (kas yra gana natūralu) noro susirasti draugą ir laimingai ištekėti. Taigi ji gyvena vadinamojoje „širdies reikalų“ paradigmoje ir savo norus siekia įgyvendinti ne per „moteriško“ ar „žmogiško“ orumo idėją, bet vėlgi grynai empiriniame lygmenyje (rūpindamasi drabužiais, oda ar svoriu, ir visa tai vien tam, kad *patiktų vyrams*). Čia jau, regis, turėtume išgirsti katalikių moterų komiteto ar Šeimos centro darbuotojų didaktinio pobūdžio priekaištus; vis dėlto, kai pažįstame Bridžitos vidinį pasaulį, jis mums pasirodo *įdomus*, o ir pati Bridžita, visai neturinti savyje žmonijos orumo idėjos, pasirodo – kažko-

kiu nepaprastu būdu – esanti *žmogus*. Ji yra simpatiška, t. y. mums norisi *kartu su ja* išgyventi jos santykių su tėvais ir vyriškiais peripetijas, mes su ja džiaugiamės ir kenčiame; ji yra jautri, tačiau šioje žiaurioje porų pasiskirstymo kovoje turinti savo jautrumą nuslėpti ir tapti moterimi – mergina–kovotoja, savo kovos (su antsvoriu ir vyrais) rezultatus užrašanti dienoraštyje.

Štai kyla pirmasis klausimas, ar mes tai galėtume daryti *drauge su Kantu*: t. y. ar Kanto moralės teorija mums gali pasiūlyti gyvenimo (ir išgyvenimo) turinį? Nepaisant tos „giliosios“ žmogaus traktuotės, vis dėlto iškyla nenugalimas įspūdis, kad patekome į *schema*. (Aišku, Kantas galėtų pasakyti, kad visai nesiuo kažko išgyventi. („Pagarba pareigai“ yra ne išgyvenimas, o laikysena.) Tačiau be išgyvenimų nesinori gyventi, ir sakyti priešingai, reikėtų meluoti. Regisi, Kanto pažiūros į žmogų remiasi kažkokia redukcija, kuri – jeigu žmogus tai padaro su savimi pačiu, o ne palieka teorijoje – turėtų būti panaši į senovės Kinijoje praktikuotą moterų kojyčių deformavimo procedūrą: gražu, bet skauda. Bet ar žmogui turi skaudėti?). O štai Bridžita gyvena ne (kuo?) *schema*, bet *perspektyva*. Ir būtent perspektyva suteikia jos gyvenimui prasmę.

Kanto ir Bridžitos paradigmas filosofiškai aprašome taip: Kanto atveju mums turi vadovauti *imperatyvas*; Bridžitos atveju vadovauja *optatyvas*. Ir kaip proto paradigmoje lemia faktinės dalykų padėties pripažinimas ir iš to išplaukiantis *apsisprendimas* (refleksija) (kuris gali būti ir skausmingas), taip širdies reikalų paradigmoje švelniai veda *svajonė* (ji – ir tik ji – gali padėti pakelti ir skausmingiausias situacijas). Kyla klausimas, ką pasirinkti?

Kai žmogus sprendžia, jis viduje renkasi. Kai žmogus svajoja, jis viduje *eina*. Antai pats Kantas svajonės sukeltą būseną – svajingumą – apibūdina taip: „Svajingumas bendriausia reikšme yra parengtas pagal pagrindinius pro-

to teiginius žmogaus proto ribų peržengimas, o *moralinis svajingumas* yra peržengimas tų ribų, kurias žmonijai nustato praktinis grynasis protas“ (Kantas 1987: 105). Iš apibrėžimo matyti, kad Kantas svajonėms nepritaria, ir kad jam svarbu *poelgiai* pagal moralės dėsnį; „peržengimą“ (vidinio ėjimo judesį) jis suvokia negatyviai kaip pažeidimą. Taigi gauname maždaug prieš 300 metų taikliai pateiktą Bridžitos situacijos apibūdinimą: ji yra *pažeidėja*. Ji yra *amoralė*. (Ir jokios simpatijos tokiam griežtam mąstytojui kaip Kantas absoliučiai nieko – *nieko* – nereikia.)

Regis, Bridžita, kaip sakoma, „sausai“ pralaimi. Rodos, matai, kaip ją puola Gelbėjimo armija ir bando atvesti į tiesos kelią, įteikdama „Praktinio proto kritiką“. Jos gyvenimas yra be pamato, kurį žmogui suteikia savo asmens orumo pajautimas; etc., etc. Ir ką gi? Bridžitos pasmerkimas yra garantuotas. Tačiau – klausime mes – *kas kam suteikė teisę smerkti?* Tai yra pirma. Antra, Kantas pralaimi vien tuo, kad pats yra „sausas“. Ir tuomet kyla klausimas, kas yra geriau: sausas pralaimėjimas ar sausas gyvenimas? Simpatija ryžtingai suka antrosios alternatyvos pusėn. O protas – kad ir kaip būtų keista – kartais (bent jau mums) yra linkęs sekti paskui simpatiją.

Taigi, kaip matyti iš argumentacijos eigos, mums rūpi šios „širdies reikalų“ paradigmos legitimacija, t. y. širdis *savime* yra Bridžitos nelaimių pusėje, bet legitimacija yra kažkas, kas turi būti pateikta protui. Taigi sakome: moralėje (kategorinis imperatyvas) yra *logika*; svajonėje (optatyvas) yra *prasmė*. Kiekvienoje loginėje schemoje yra prasmė, bet ne kiekvienoje prasmėje yra logika. Iš to išeina, kad prasmės sąvoka yra platesnė, ir logika priklauso prasmei, bet jos neišsemia. Paprastai pasakius, Bridžita turi daugiau galimybių, nors kol kas tarp jos ir Kanto yra savotiškos lygiosios: Kantas turi išdidumą ir tiesiog nepajudinamą gy-

venimo pamata; Bridžita neturi nepajudinamo pamato nei išdidumo, bet turi viltį.

Žinoma, remtis logika yra stipriau nei prasme (galbūt tai yra geriausia, kas yra prasmėje), bet remtis prasme reiškia judėti, o remtis logika reiškia tiesiog būti teisiam. Galima rinktis – bet Bridžitos pralaimėjimas nėra „sausas“. Yra, kas kalba jos naudai⁴. Be to, tarp jos ir Kanto yra ir tam tikros „gyvenimiškos“ lygiosios: nei vienas, nei kitas nesukūrė šeimos. Bet Bridžita bent jau susirado draugą, kuris, atrodo, lyg kažko ir norėtų.

Svarbu dar vienas dalykas: atrodo, Kantas norėjo surasti paties geriausio – teisingiausio – gyvenimo idealą, iš kurio turėjo būti pašalinta klaidos galimybė. O Bridžita daro daug klaidų. Ir Kantui čia kyla tam tikras pavojus: esant griežčiausiam moralistui, galima pradėti manyti, kad apskritai neklysti. O tai gali būti viena didelė klaida – didesnė už daugelį Bridžitos klaidelių. (Kai laikaisi ne idealo, o patyrimo – daugiau supranti.) Už visa ką apimanti teisumą, sakoma, Dievas pyksta. (Ir netgi kai mąstome strategiškai, atrodo – geriau pralaimėti daug mūšių, bet laimėti karą.)

Taip, tam tikra prasme Bridžitos gyvenime – ne teorijoje – nėra tos rigoristinės kietaširdystės. Kita vertus, jai reikia savipagalbos knygų, o Kantas nežino, kuo grįsti moralės kilmę; galiausiai pasuka į religiją. Iš to išeina, kad nei vienas, nei kitas nėra laimingi. Ir nei idealizacija, nei perdėtas empirizmas laimės neatneša: Bridžita turi trumpalaikės laimės iliuziją, o Kantas – nuosavą teisumą ir palaimingo pomirtinio apdovanojimo viltį aname pasaulyje (žr. jo religijos filosofijos veikalą). Ir staiga mes pasukame prie minties, kad nei vienas, nei kitas nėra pakankamai *tikroviški*. Pati alternatyvos (–ų) sąvoka galiausiai nurodo vėlgi palygi-

nimo (t. y. galimybių) schemą.

Išvada būtų tokia: Kantas savo gryną pareiškimo nuostatą gali iškelti tik kaip praktiškai neįgyvendinamą idealą, tik kaip paliepiamą (*imperativus*); Bridžita savo svajonę (iškelti) turi tik kaip *optativus*. Tikrovė – sakytume – aprašo *konstatyvai*.

„Svajonių žudikas“

Pastarasis sakinytis gali nuskambėti pesimistiškai. Galiausiai taip ir yra: tiesiog taip ir pradame jausti, kad tikrovės sąvoka yra kažkas, ką norėtusi idealizuoti (moralė) arba pakeisti (svajonė), nors paprastai tenka su tuo susitaisyti. Tačiau drįstume teigti, kad šiuolaikiniame šiuolaikinių žmonių gyvenime idealai atlieka vis mažesnę vaidmenį, o svajonės vaidmuo auga. Žmogui *nepakanka* tikrovės (ar to, kas ja vadinama). Ir štai tada žmogui gimsta svajonė, kuri ir skatina jį gyventi, kurti (kadangi menas šiuo metu apmiręs, žmonės daugiausia kuria santykius). Svajonė – kas gi tai? Galiausiai tai yra *viltis gyventi*.

Ir štai mes prieiname tą žinomą „tiesos sakymo“ problemą. Įsivaizduokite žmogų, kuris turi vieną vienintelę svajonę, ir štai ateina kažkas, kas ryžtingais ir negailestingais sakiniiais ją sudaužo. Jam lieka vadinamoji „tikrovė“ ir logika. Ir?

Tai – ne trauma. Tai *skriauda*. Trauma yra žmogaus sužeidimas. Skriauda yra kažko brangaus atėmimas. Šiuo atveju atimama viltis gyventi. Fiziniai veiksmai, sužalojantys žmogų, palyginti su šiuo praradimu, yra niekis. Čia kalbame apie žmogaus vidinio pasaulio dezintegraciją, galiausiai apie tapatumo krizę. Žmogus, sužeidęs mus fiziškai, mums kelia natūralią ir savaimę suprantamą baimę. Tačiau žmogus, nužudęs mūsų svajonę, mums kelia *nerealų siaubą*. (Svajonė yra ne iliuzija. Iliuzija yra projekcija anapus mūsų. Svajonė yra projektas mu-

⁴ Labai daug moterų.

myse pačiuose. Mintis svarstyti: moralė yra vidinė konstitucija, svajonė yra vidinė projekcija. Sunaikinti žmogaus moralės pamatus reiškia sunaikinti jo dabartį; tačiau sunaikinti vidinį projektą reiškia sunaikinti ateitį. Kai nėra dabarties, vis dar galima gyventi ateitimi. Tačiau kai sunaikinama ateitis, gyventi dabartyje tampa praktiškai neįmanoma.)

Ši situacija staiga verčia *mus* suabejoti „tikrovės“ kaip faktinių konstatacijų atitikmens sąvoka. Nes *aš* galiausiai klaisiu: kam man yra reikalinga tikrovė, kurioje *aš* negaliu gyventi? Ir tada ryžtingai pasisakau prieš „tikrovės“ termino taikymą faktams ir sakau, kad šį terminą iš tiesų reikia taikyti *perspektyvoms*. Žmogus turi turėti viltį ir niekas neturi teisės jos iš jo atimti. Nes – netgi kantiškai – tiesos sąvoka turi formalų ir materialų matmenį; tad tiesos kaip faktinių konstatacijų samprata tėra formalus matmuo. *Materialus* matmuo, kuris mums čia ir rūpi, yra mūsų *santykis* su faktais (vadinamoji pojūčio materija). Taigi čia norime vėlgi kultūringai pasakyti, kad kai kuriems „faktams“ mes galime pasakyti „ne“ ir patys *turime* kurti naujus faktus: tokius, kurie derėtų prie mūsų svajonės. Nes juk ji ir yra tai, kas gyvenime brangiausia.

Įsivaizduokite, štai sutikote „svajonių žudiką“, „tiesos sakytoją“. Ką dabar daryti? – Kadangi negalite jo užmušti, reikia nuo jo bėgti – kitaip jis jus sunaikins. Nes jūsų svajonė galiausiai ir yra jūsų tikrovė, o jis norėtų, kad jos nebūtų. Neigėjui reikia pasakyti „ne“. (Posakis „Geriau karti tiesa nei saldus melas“ verčia susimąstyti. Žinia, tiesa yra aukščiausia tikrovės forma, tačiau iš kur gali žinoti, kad ją žinai? Būna visai: kartais taip, kartais ne. O be to, kartais žmonės kalba, nujausdami ateitį, ir ateities šviesoje jų žodžiai įgauna prasmę; o kiti kalba tik siaurai skiemenuodami dabarties faktus ir pojūčius; ir vieni, ir kiti yra absoliu-

čiai įsitikinę savo teisumu. Žmogus, gerai pažįstas gyvenimą, niekuomet nesakys, kad žino apie gyvenimą viską.) Norėtume čia įtvirtinti tokią mintį: realizmas geras dalykas, tačiau dėl realijų statuso galima ginčytis. Tikras realistas yra tik Dievas.

Taigi galiausiai mes liekame prie netobulos, kompleksuotos, juokingos nelaimėlės Bridžitos Džouns. Širdies šiluma ir mažų silpnybių žavesys mums atrodo *mielesnis* už tą tobulą ir didingą Kanto moralaus gyvenimo idealą. Pastarojo reikalavimai Bridžitai sunaikintų. Ir nepaisant visų Bridžitos pralaimėjimų, nepaisant jos vis tik totalaus (nors ir ne „sausos“, o verksmingo) pralaimėjimo, pro paradigimą čia prasišviečia gyvybė ir viltis. Vietoj „privalai“ čia mąstoma šitaip: *naujas laikas, naujas vaikas*. Priimkime tai kaip metaforą.

Ir nors to galbūt niekada ir nebus, nors – vėlgi perspektyva – jos kūną „apgrauš Elzaso aviganis“ (nes jos vienišos nebus kam palaidoti) (Fielding 2001: 36), vis dėlto liks jausmas, kad buvo *gyventa*. O štai Kanto atveju, regis, buvo *mąstyta*.

Esminis klausimas

Nesuprantu, sakau, kodėl mąstymas turėtų prieštarauti gyvenimui. Taip norėtusi, kad jie būtų drauge. *Žmogus* vis dėlto neturėtų virsti paradigma.

Summa

1. Žmogaus gyvenimas Kantui yra žmogaus moralė. Pareigos laikymasis yra vienintelis teisingas gyvenimo būdas.
2. Pareiga yra ne tik žmogaus gyvenimo būdas, bet ir vidinė jo konstitucija.
3. Pareigos sąvoką nusako *sutartis* ir *ryšys*.
4. Tačiau pareiga (privalėjimas) nenusako visos žmogaus gyvenimo sąvokos. Lygiagrečiai reikšminga jėga yra norai. Meilė kaip noras sau

gero yra alternatyva kantiškai pareigos sąvokai.

5. Alternatyva kantiškam – moraliam – gyvenimo būdui yra gyvenimas remiantis širdimi. Čia pareiga suvokiama tik kaip empirinė, o ne metafizinė duotybė.

6. Gyvenimui, besiremiančiam praktinio proto dėsniumi, vadovauja imperatyvas; gyvenimui, besiremiančiam širdimi, vadovauja optatyvas.

7. Svajonė yra tokia pati tikrovė kaip ir faktai. Svajonė *taip pat* yra faktas.

8. „Tiesos sakymas“, žudantis mūsų svajo-

nes, yra netoleruotinas.

9. Yra tikimybė, kad skirtingais principais paremti gyvenimai vis dėlto gali būti drauge.

Sprendimas

Tarpinė forma tarp gyvenimo ir mąstymo yra rašymas. Ir Bridžita, ir Kantas savo mintis dėstė raštu. Štai kur postmodernizmo nauda.

LITERATŪRA

Kantas, I. 1987. *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Mintis.

Fielding, H. 2001. *Bridžitos Džouns dienoraštis*. Vilnius: Alma littera.

THE 'KILLER OF DREAMS' OR THE LIMITS OF KANT'S ETHICAL PHILOSOPHY

Saulėnė Pučiliauskaitė

Summary

The article investigates the notion of 'life' in Kant's practical philosophy. This notion is being compared with the notion of ourday life, which we find in the novel of Helen Fielding 'Bridget Jone's Diary'. The relation between these two notions is being analyzed as a relation between two paradigms: the paradigm of reason and the paradigm of heart. The image of the 'killer of dreams' is requested to show that the

duty to state factual truth is not always, what is of crucial importance to our lives. Factual truth is only part of the concept of truth, not all of it. A dream is also *a fact*. At the end, life and reason meet each other in the practice of writing.

Keywords: life, morality, duty, categorical imperative, optative, dream, the 'teller of truth', the 'killer of dreams', writing.

Įteikta 2005 11 10